

Олійничук В.М.,
к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Чортківського інституту підприємництва і бізнесу THEU

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ БАЛАНСУ ЯК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БАЗИ ДЛЯ ПОТРЕБ МЕНЕДЖМЕНТУ

Постановка проблеми. У сучасних умовах особливого значення набуває ефективне використання облікової інформації для достовірного аналізу в прийнятті правильних і своєчасних управлінських рішень, які дають змогу оперативно вживати дієвих заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності ринкових структур господарювання на поточний момент і довгострокову перспективу.

Саме тому однією з найважливіших функцій системи бухгалтерського обліку, що містить фінансову та управлінську підсистеми, є інформаційна як засіб забезпечення внутрішньогосподарської системи необхідною обліковою інформацією. Завершальним етапом бухгалтерського обліку є складання фінансової звітності – бухгалтерської звітності, яка містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Значення фінансової звітності полягає в тому, що вона є інформаційною базою фінансового аналізу. Найважливішою з обов'язкових форм звітності є бухгалтерський баланс, який містить інформацію про структуру активів, зобов'язань та власного капіталу. Дані в балансі наводяться на початок та кінець періоду, що дає можливість виявити зміни за певний період у складі статей та проаналізувати фінансовий стан підприємства

Дослідження дефініцій бухгалтерського балансу та категорії “баланс”, які давалися науковцями в різні часи, свідчать, що на поглиблення розуміння даної категорії вплинуло багато чинників: розвиток теорії і практики використання бухгалтерських рахунків; удосконалення оцінки, подвійного запису, виявлення нових класифікаційних ознак активів та ознак, що характеризують процеси відтворення; посилення вимог менеджменту щодо його обліково-аналітичного забезпечення. Вирішальним чинником в удосконаленні балансу залишається зовнішнє середовище, тобто вплив суб'єктів ринкових відносин як користувачів бухгалтерської інформації, все це зумовлює закономірну необхідність оптимізації фінансової звітності в цілому як складової частини економічної інформації необхідної для управління на всіх рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція складання звітності, а особливо балансу є досить дискусійним питанням щодо формування системи національних стандартів обліку в економічній літературі країн ринкової економіки і не достатньо висвітлена. Дослідженнями цієї проблеми займаються відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: Білуха М.Т., Голов С.Ф., Дем'яненко М.Я., Сопко В.В., Зубілевич С.П., Пушкар М.С., Чумаченко М.Г., Верига Ю. І., Задорожний З.В., Крупка Я.Д., Бриттон Е., Ватерсон К., Велш Г.А. Віддаючи належне їх розробкам, слід зазначити, що відсутність поглиблених досліджень, які б висвітлювали методiku складання звітності “Баланс” за Національними та Міжнародними стандартами та їх вплив на управління, виробництво на окремо взятому підприємстві зумовило актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення аналітичних аспектів вдосконалення бухгалтерського балансу, враховуючи обумовленість цієї проблеми затвердженою формою балансу та сформованими методиками його аналізу; обґрунтування пропозицій, які забезпечать однозначність у розрахунках основних аналітичних показників за даними балансу, що є необхідною умовою єдності методичної основи як внутрішнього, так і зовнішнього аналізу фінансового стану суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток бухгалтерського обліку підтверджує незмінність покладеного на нього основного завдання – забезпечення об'єктивного визначення кінцевих фінансових результатів діяльності підприємства та обчислення конкретних їх показників. Це завдання вирішується застосуванням рахунків, подвійного запису, оцінки, калькуляції, балансового узагальнення, звітності. Оскільки основними користувачами облікової інформації є інвестори та фінансові аналітики, банки і постачальники, які зорієнтовані переважно на інформацію бухгалтерського балансу, останньому як методу бухгалтерського обліку та якості його інформації вчені і практики стали приділяти більше уваги.

Зміст і форма балансу, вимоги до розкриття його статей регламентує П(С)БО 2, яке поширюється на баланси підприємств усіх форм власності, крім банків і бюджетних установ. Однак необхідно зауважити, що баланс та інші форми фінансової звітності, незважаючи на суттєві зміни,

внесені під час їх трансформування, все ще не повністю відповідають вимогам міжнародних стандартів обліку й фінансової звітності та потребам фінансового менеджменту. Зокрема, це стосується принципу суттєвості інформації. Міжнародні стандарти передбачають, що суттєвість інформації визначає переважно керівництво підприємства, ґрунтуючись на тому, наскільки серйозно ця інформація може вплинути на прийняття користувачем звітності управлінських рішень. Проте національні П(С)БО передбачають жорсткий перелік статей фінансової звітності

Чинний бухгалтерський баланс ще не повною мірою відповідає потребам контролю за дотриманням прийнятого у фінансовому менеджменті “золотого правила ліквідності”, згідно з яким активи підприємства мають фінансуватися пасивами такої самої строчності. Це пов'язано з недостатньо чітким розмежуванням у балансах українських підприємств поточних і непоточних активів та зобов'язань. Самі розробники національних П(С)БО визнають, що розділ II пасиву балансу “Забезпечення наступних витрат і платежів” і розділ V “Доходи майбутніх періодів” є зобов'язаннями з невизначеним терміном погашення [1, с. 90]. Наприклад, забезпечення витрат персоналу переважно є поточними зобов'язаннями. Серед зобов'язань щодо цільового фінансування чи інших зобов'язань можуть бути як поточні, так і довгострокові зобов'язання. Це саме можна сказати і про розділ V пасиву балансу “Доходи майбутніх періодів”.

У розділі III активу балансу “Витрати майбутніх періодів” можуть відобразитися як витрати, які стосуються наступного облікового періоду і визнаються оборотними активами, так і витрати, що будуть віднесені на більш пізні періоди, які визнаються необоротними активами. Стосовно цих витрат розробники П(С)БО слушно вважають: “Якщо підприємство здійснило у звітному періоді і ті й інші витрати, то у балансі їх слід відображувати окремо, якщо їх величина є суттєвою” [1, с. 89]. Однак за жорсткого переліку статей звітності послідовно дотримуватися принципу суттєвості інформації не завжди можливо, адже у балансі для відображення витрат майбутніх періодів відведена лише одна стаття, а в примітках до річної фінансової звітності додаткова інформація про ці витрати не передбачена.

Відсутність у балансі чіткого поділу активів і зобов'язань на поточні й довгострокові створює труднощі користувачам фінансової звітності під час оцінки фінансового стану підприємств. У зв'язку з цим для підвищення точності фінансового аналізу окремі науковці пропонують відобразити в Примітках до річної фінансової звітності склад статті “Витрати майбутніх періодів” у розрізі необоротних та оборотних активів, а “Доходи майбутніх періодів” – у розрізі довгострокових і поточних зобов'язань [11, с. 373]. Реалізація цієї пропозиції не потребує внесення змін у баланс. Однак вона стосується лише річної фінансової звітності і не зачіпає квартальну.

Радикальніший спосіб вирішення цієї проблеми запропонували З. Задорожний і Я. Крупка. Ґрунтуючись на аналізі капіталу з позиції положень теорії власності, вони, на наш погляд, слушно вважають, що віднесення доходів майбутніх періодів і статей забезпечення наступних витрат і платежів до зобов'язань є необґрунтованим, а тому пропонують внести їх до складу власного капіталу підприємства [3, с. 185-188]. Тоді відпадає необхідність виокремлення в пасиві балансу розділів II “Забезпечення наступних витрат і платежів” і III “Доходи майбутніх періодів”.

У цьому контексті слід зауважити, що й Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, характеризуючи рахунки класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов'язань”, однозначно відносить усі види забезпечень до різновидів власного капіталу.

Що стосується розділу III активу “Витрати майбутніх періодів”, то ці витрати, враховуючи їх суть, доречніше показувати окремими статтями в складі необоротних і оборотних активів. Тоді баланс охоплюватиме два розділи в активі (“Необоротні активи”, “Оборотні активи”) і три в пасиві (“Власний капітал”, “Довгострокові зобов'язання”, “Поточні зобов'язання”).

На рисунках 1 та 2 суцільними лініями показані взаємозв'язки між активом і пасивом балансу, які відповідають вимогам “золотого правила ліквідності” і характерні для підприємств з нормальним фінансовим станом, а пунктиром – взаємозв'язок між необоротними активами і поточними (короткостроковими) зобов'язаннями, властивий балансам підприємств, фінансовий стан яких є кризовим. Такі підприємства мають недостатній обсяг власного капіталу, що змушує навіть для покриття необоротних активів залучати поточні (короткострокові) зобов'язання, призначені для фінансування оборотних активів. У них відсутній власний оборотний капітал, що свідчить про незадовільну структуру їхніх балансів.

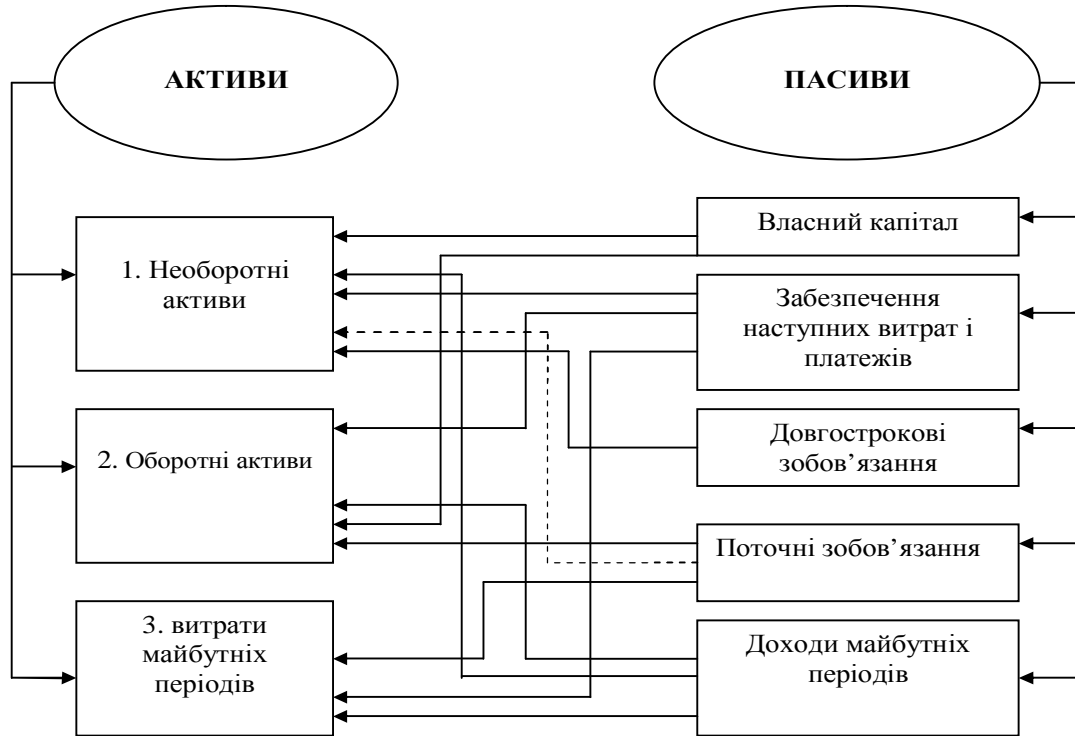

Рис. 1. Схема економічних взаємозв'язків активу і пасиву балансу українського підприємства

Порівняння взаємозв'язків, наведених на рис. 1 і 2, показує, що п'ятиблочний баланс російських підприємств має очевидні переваги. Він дає змогу чітко виокремити довго- та короткострокові зобов'язання, а тому значно спрощуються економічні взаємозв'язки між активом і пасивом балансу, що поліпшує його як дескриптивну модель фінансового стану підприємства. При цьому інформаційна місткість цієї моделі є навіть вищою. Баланси російських підприємств охоплюють 81 показник, а українських – лише 59. Ця відмінність стосується як активу, так і пасиву, які в балансах російських підприємств подані докладніше. Разом з тим, інформація російського балансу є одночасно й більш агрегованою, оскільки він охоплює менше статей першого порядку і більше субстатей.

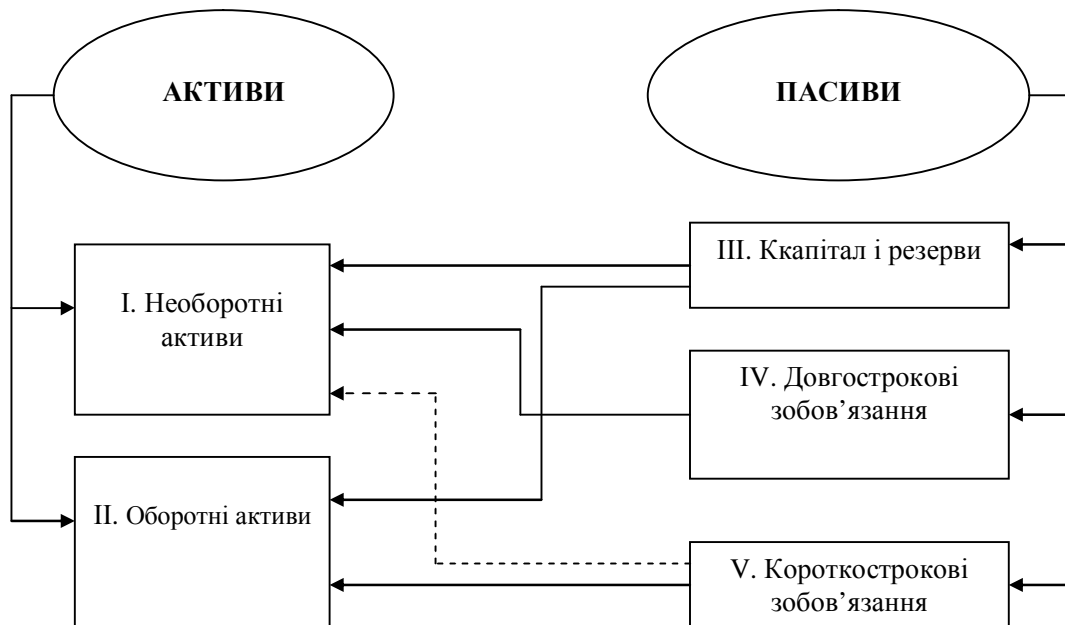

Рис. 2. Схема економічних взаємозв'язків активу і пасиву балансу російського підприємства

П'ятиблочна схема балансу з чітким поділом активів і зобов'язань на довгострокові та поточні дає можливість користувачам фінансової звітності без проблем розрахувати суму власного оборотного капіталу (далі - ВОК) одним із двох способів, що дають однакові результати:

а) як різницю між оборотними активами й короткостроковими зобов'язаннями;

б) як різницю між сумою власного капіталу, резервів та довгострокових зобов'язань і сумою необоротних активів.

Водночас за чинного восьмиблочного балансу українських підприємств існує проблема неоднозначності поглядів на методику розрахунку цього важливого фінансового показника. В інструктивно-методичних документах державних економічних відомств, професійних організацій бухгалтерів та аудиторів України, наукових виданнях і посібниках з економічного та фінансового аналізу можна знайти принципово відмінні способи розрахунку суми ВОК. Цей показник у різних джерелах ще називають робочим капіталом, власними оборотними коштами або власними (чистими) оборотними активами. Відмінність способів розрахунку ВОК порушує єдність методичної основи аналізу фінансового стану підприємств.

Одним з перших звернув увагу на цю проблему у 2002 р. В. Мовчаренко, який виявив у вітчизняній економічній літературі сім способів розрахунку ВОК. На його думку, це спричинює викривлення величини ВОК [2, с. 372]. На неоднозначність методик розрахунку цього та інших показників в аналізі фінансової звітності звертає увагу також Є. Іонін, розглядаючи аналітичні аспекти проблеми впровадження в Україні Міжнародних стандартів розкриття фінансової інформації (IOSCO) [4, с. 30]. Однак ці автори не повністю розкривають основні причини виникнення наведеної проблеми.

В останні роки кількість пропонованих способів розрахунку ВОК в економічній літературі навіть збільшилася. Запропоновані методики розрахунку цього показника за причинами виникнення відмінностей між ними можна поділити на дві групи.

До першої групи методики розрахунку ВОК можна віднести ті з них, які не враховують “золоте правило ліквідності”, а отже і реальні взаємозв'язки між активом та пасивом балансу, що впливають з цього правила. Розглянемо найпоширеніші з них.

Так, у Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджених наказом Мінекономіки України від 19.01.2006 р. № 14, власні оборотні активи рекомендується розраховувати як різницю між підсумками розділу I пасиву балансу “Власний капітал” і підсумком розділу I активу “Необоротні активи” [5]. За такого підходу довгострокові зобов'язання підприємства до уваги не беруться. Хоча відомо, що вони разом з власним капіталом є нормальним джерелом фінансування необоротних активів. Тому за цієї методики розрахунку фактична величина ВОК занижується на суму наявних довгострокових зобов'язань підприємства. Варто зауважити, що така методика розрахунку показника ВОК з цього нормативного документа, перший варіант якого був затверджений ще у 2001 р., висвітлена в багатьох підручниках і посібниках з економічних дисциплін, виданих в Україні.

Д. Шиян, Л. Строченко рекомендують визначати робочий капітал, тобто ВОК, як різницю між сумою власного капіталу (розділ I пасиву) разом із забезпеченнями наступних витрат і платежів (розділ II пасиву) та сумою необоротних активів (розділ I активу) [6, с. 101].

Інший спосіб розрахунку ВОК без врахування довгострокових зобов'язань пропонує Л. Чернелевський, який рекомендує визначати наявність “власних та прирівняних до них коштів в обороті”, віднімаючи необоротні активи (розділ I активу) від суми власного капіталу (розділ I пасиву), збільшеного на стійкі пасиви – заборгованість з оплати праці і соціального страхування з розділу IV пасиву балансу [7, с. 154].

До другої групи методик розрахунку ВОК можна віднести такі, які крім власного капіталу визнають за нормальне джерело фінансування необоротних активів також довгострокові зобов'язання. Однак при цьому у зв'язку з недостатньо чітким розмежуванням у балансі поточних і довгострокових активів та зобов'язань не цілком послідовно дотримуються вимоги “золотого правила ліквідності”.

В. Івахненко пропонує розраховувати ВОК як різницю між підсумком розділів I “Власний капітал”, II “Забезпечення наступних витрат і платежів”, III “Довгострокові зобов'язання” пасиву балансу і підсумком розділу I активу “Необоротні активи” [8, с. 152]. Значна умовність такої методики розрахунку очевидна, оскільки всі забезпечення майбутніх витрат і платежів прирівнюються до власного капіталу, всі доходи майбутніх періодів вважаються поточними зобов'язаннями, а витрати майбутніх періодів – поточними активами, що не завжди відповідає дійсності.

В економічній літературі, крім розглянутих, можна знайти й інші способи розрахунку ВОК. Така їх множинність в одних випадках зумовлена необґрунтованістю методик розрахунку, в інших – незадовільністю подання інформації у вітчизняному балансі, а ще в інших – і першим, і другим.

Як уже зазначалося, показник ВОК є одним з основних в аналізі фінансового стану підприємства. Його використовують для оцінки задовільності структури балансу, фінансової стійкості підприємства. З використанням цього показника розраховують більшість фінансових коефіцієнтів, за

якими можна визначити стан фінансової рівноваги між активами і пасивами суб'єкта господарювання. До них належать:

- коефіцієнт самофінансування оборотних активів;
- загальний коефіцієнт покриття;
- коефіцієнт маневреності власного капіталу;
- коефіцієнт ліквідності ВОК та ін.

Тому неправильне або недостатньо точне визначення суми ВОК за даними бухгалтерського балансу призводить до викривлення низки фінансових коефіцієнтів і, як наслідок, до неадекватних оцінок фінансового стану підприємств.

Висновки з даного дослідження. Сучасна форма бухгалтерського балансу вітчизняних підприємств ще не повністю відповідає вимогам міжнародним стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності, потребам аналізу та фінансового менеджменту. Зокрема, це стосується особливостей трактування принципу суттєвості інформації в національних П(С)БО, деякого відходу від нетто-оцінок, незадовільного інформаційного забезпечення контролю за дотриманням "золотого правила ліквідності".

Недостатньо обґрунтованою є структура вітчизняного бухгалтерського балансу. Про це свідчить нечітке розмежування в ньому поточних і непоточних активів та зобов'язань, що є однією з основних причин існуючої проблеми з розрахунками ВОК та низки важливих фінансових коефіцієнтів. Це порушує єдність методичної основи аналізу фінансового стану та призводить до викривлення його оцінок.

Вивчення інформаційної місткості та аналітичних характеристик восьмиблочного бухгалтерського балансу українських і п'ятиблочного балансу російських підприємств свідчить, що потребам аналізу і фінансового менеджменту більше відповідає класична п'ятиблочна схема балансу з чітким розмежуванням необоротних і оборотних активів, власного капіталу, а також довгострокових і поточних зобов'язань. При цьому має забезпечуватися належний рівень інформаційної місткості балансу як дескриптивної моделі фінансового стану підприємства.

Удосконалення бухгалтерського балансу та методик розрахунку на його основі окремих аналітичних показників сприятиме однозначному трактуванню інструментів аналізу у рекомендаціях органів влади та економічній літературі, що є необхідною умовою забезпечення адекватності оцінок фінансового стану суб'єктів господарювання.

Література

1. Фінансова звітність за національними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку: Практик. посібник. – К., 1999. – 336 с
2. Мовчарено В.В. Проблеми використання фінансової звітності в аналізі / Мовчарено В.В. // Проблеми трансформування ринкової економіки: Міжвідомчий наук. зб. Спецвипуск. Трансформація курсу "Економічний аналіз діяльності підприємства". – К., 2002. – С. 369-377.
3. Задорожний З.В. Формування інформації про капітал у балансі підприємства / Задорожний З.В., Крупка Я.Д. // Торгівля, комерція і підприємництво. 36. наук, праць Львівської комерційної академії. – Л., 2002. – № 5. – С. 185-188.
4. Іонін Є. Проблеми впровадження в Україні міжнародних стандартів розкриття інформації (IOSCO): аналітичні аспекти / Іонін Є. // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 4. – С. 24-34.
5. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства. – Наказ Мінекономіки України від 19.01.2006 р. № 14.
6. Шиян Д.В. Фінансовий аналіз: Навч. посібник / Шиян Д.В., Строченко Л.І. – К., 2003. – 240 с.
7. Чернелевський Л.М. Економічний аналіз на підприємствах промисловості і торгівлі / Чернелевський Л.М. – К., 2003. – 312 с.
8. Івахненко В.М. Курс економічного аналізу: Навч. посібник / Івахненко В.М. – К., 2006, – 263 с.